

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 35.975

Юрій Андрійчук *

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ І МІСЦЕВИМ РОЗВИТКОМ:
ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються напрями реформування публічного управління регіональним і місцевим розвитком в Україні. Розкриті механізми і шляхи вдосконалення управління регіональним і місцевим розвитком в Україні.

Ключові слова: публічне управління, регіональне управління, реформа управління, місцевий розвиток.

Андрійчук Ю. Н. Публичное управление региональным и местным развитием: пути реформирования системы в Украине.

В статье исследуются направления реформирования публичного управления региональным и местным развитием в Украине. Раскрыты механизмы и пути усовершенствования управления региональным и местным развитием в Украине.

Ключевые слова: публичное управление, региональное управление, реформа управления, местное развитие.

Andriichuk Yu. M. Public management of regional and local development: the way reform in Ukraine.

The article examines the directions of reforming public management of regional and local development in Ukraine. The mechanisms and ways to improve the management of regional and local development in Ukraine.

Keywords: public management, regional management, management reform, local development.

Вступ. Результати сучасної трансформації способу виробництва та системи господарювання в Україні визначаються на рівні регіонів і, особливо, дієздатних громад. Безперечно, сьогодні стає зрозумілим, що для виявлення перспектив розвитку громад і регіонів України слід знайти відповідь на запитання: «Чому деякі громади є успішними, а інші ні?». Вважаємо, що можна запропонувати варіанти відповідей на таке запитання. Ми спробуємо в нашій статті знайти відповідь і дослідити напрями реформування місцевого та регіонального розвитку, зокрема формування успішних і дієвих громад за умов реформування системи управління в Україні.

Відомо, що результати економічного розвитку територій залежать від характеру та ефективності діяльності інститутів, які працюють на цій території. Ця теорія була дуже популярна в останній чверті ХХ сторіччя. Водночас одним із новітніх механізмів, які виникли як результат реформування місцевого та регіонального розвитку, формування нової управлінської структури та використання західного досвіду публічного управління й адміністрування, є ефективне міжсекторальне співробітництво. Цей напрямок необхідно використовувати в сучасний період реформування системи управління в Україні на регіональному та місцевому рівнях, зокрема в процесі формування дієздатних громад.

Мета статті – дослідити напрями реформування публічного управління регіональним і місцевим розвитком, розкрити механізми і шляхи вдосконалення управління регіональним і місцевим розвитком в Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській науці та практиці публічного управління й адміністрування тільки-но починають формуватися підходи та поодинокі впроваджуватися окремі інструменти за регіональної та місцевої ініціативи, які враховують вирішення різнополярних завдань: забезпечення суспільної стабільності та залучення ресурсів й інвестицій в регіони.

Сучасні дві проблеми публічного регіонального управління – відсутність активної позиції на регіональному рівні в пошуку додаткових джерел фінансування й можливих шляхів ефективного розвитку власного регіону та відсутність інституцій, які традиційно займалися регіональним і місцевим розвитком. Останні просто закриті чи перепрофільовані.

Так, місцеві бюджети, які зростають завдяки сучасному процесу децентралізації, та державний фонд регіонального розвитку поки не вирішують питання дієвого регіонального та місцевого господарювання. Порушена вся логіка регіонального й місцевого управління, зокрема стратегічного планування та взаємодії з центральною владою. На ці проблеми вже неодноразово вказували вітчизняні науковці, пропонуючи шляхи реформування місцевого самоврядування [1] та можливість використання при цьому зарубіжного досвіду [2].

Відзначимо, що на відміну від інших розвинених країн, в Україні бракує дієвих й ефективних інститутів господарського розвитку на регіональному, муніципальному та місцевому рівнях. Декларування намірів модернізації не призвело поки до якісних змін системи управління на означених рівнях.

Розпочаті в Україні реформи публічного управління та територіальної організації влади формують нові рамкові умови і вимоги стосовно посилення ролі управління в Україні в частині забезпечення якості життя населення, безумовного набуття більшої економічної відповідальності й посилення своєї ресурсної спроможності. Отже, національні та регіональні органи влади отримали додаткові повноваження щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, з'явилися нові можливості задля зростання якості життя населення через використання додаткових ресурсів, правильну економічну політику та стратегію розвитку.

Світова практика останніх десятиліть свідчить, що оновлення інструментарію публічного управління й адміністрування та форм реалізації економічної політики в умовах глобалізації та багаторівневої інтеграції має спиратися на принципово нові – гнучкі та злагоджені форми взаємодії, ініціативно трансформуючи слабкі місця в можливості, свідомо мобілізуючи власний потенціал до розвитку, формуючи систему публічних і громадських інститутів залучення інвестицій та поширення інновацій [3].

Ще в квітні 2014 року було затверджено розпорядженням КМУ №333-р Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації. Це був початок реформування. Відповідно до Концепції ключовим принципом для формування необхідної системи ефективних органів місцевого самоврядування має стати принцип субсидіарності, за яким повноваження мають належати тому рівню управління, який знаходиться найближче до людини та на якому можливе виконання цих повноважень з точки зору ефективності.

Саме тому, для передачі більшості важливих для людини повноважень у територіальні громади, було запропоновано на першому етапі сформувані такі спроможні громади через процедуру добровільного об'єднання. Адже до початку реформи більшість територіальних громад в Україні була досить слабкою – низька чисельність населення, складна демографія, низька економічна спроможність.

До початку реформи у 2014 році більше 40 % територіальних громад мали менше однієї тисячі населення. Такі громади не спроможні виконувати більшість повноважень, притаманних органам місцевого самоврядування, а їхні основні бюджетні витрати складала заробітна плата працівників сільради. Саме тому нова реформа почалася з кроків, спрямованих на створення спроможних територіальних громад шляхом добровільного об'єднання суміжних територіальних громад.

Закон «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р. став першим законом щодо реалізації реформи, який давав можливість територіальним громадам рухатися до посилення власної спроможності через інструмент співпраці, без більш тісної інтеграції в одну громаду. Щоправда, цей закон ще не розкрив свого великого потенціалу: територіальні громади досить обережно ставляться до співробітництва. Поки договори про співробітництво територіальних громад стосуються досить локальних проектів співробітництва, хоча є й деякі проекти про створення та утримання спільних господарських об'єктів. Загалом цей закон буде найактивніше застосовуватися в зоні впливу великих міст на навколишні громади.

5 лютого 2015 року було ухвалено закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» і процес утворення об'єднаних громад стартував досить активно. Тільки в 2015 році було утворено майже 200 ОТГ, проте на вибори ЦВК допустила лише 159. Сьогодні в Україні вже більше 500 ОТГ мають сформовані органи місцевого самоврядування, ще понад 150 очікують на призначення виборів. В ОТГ проживає зараз 3,9 млн людей, а їх територія складає 19,7 % від усієї суверенної території України. В 2017 році об'єднані громади реалізували 1489 проектів розвитку власної інфраструктури на суму понад 1,7 млрд гривень.

Сьогодні Уряд отримав добротний проект стратегічного та політичного документа для реформи – Концепцію реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, яка готувалась в експертному середовищі багато років, на яку також були позитивні висновки Ради Європи. Концепцію було розроблено робочою групою при Міністерстві регіональної політики у 2008 – 2009 роках. У складі робочої групи тих років: А. Ткачук, Ю. Ганущак, В. Воротін, В. Пархоменко, В. Нудельман, М. Пухтинський, Ж. Марку та інші.

Сучасний процес реформування було розпочато у вкрай непростій ситуації: анексовано Крим, сепаратисти та російські війська на Сході України, жорстка інформаційна війна. Утім, Урядом було прийняте рішення про широку децентралізацію влади, що означало нестандартний, асиметричний хід в умовах зовнішньої агресії та внутрішньої нестабільності. Адже, як правило, у таких умовах в державах відбувається тотальна централізація, згортання демократії.

Здійснені заходи сприяли зростанню довіри людей до місцевої влади. Сьогодні місцева влада користується значно більшою довірою, ніж влада центральна: Президенту довіряють 7 %, Уряду – 3 %, Верховній Раді – 2 %, місцевій владі – 12 %, експертам і науковцям – 11 %. Найвищий рівень довіри має влада у невеликих територіальних громадах селищного чи міського типу, які якраз є становим хребтом першого етапу реформи. (Дані соціологічного опитування, проведеного Радою Європи у грудні 2017 р.).

8 квітня 2015 р. Кабмін видав постанову «Про затвердження методики формування спроможних територіальних громад». Ця методика була покладена в основу роботи місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, активістів, регіональних офісів реформи для створення карти спроможних територіальних громад в межах області – Перспективний план формування спроможних територіальних громад. Попри це Уряд затвердив для кожної області частину перспективного плану, де було узгоджено параметри громад, що утворюються.

Перший етап реформи пройшов досить успішно. Тепер Україна переходить до етапу завершення процесів утворення об'єднаних територіальних громад та переформатування адміністративного поділу на рівні районів. Все це має бути здійснено до чергових місцевих виборів, інакше ми отримаємо суперечливий та дещо хаотичний адміністративно-територіальний устрій, який не даватиме можливостей для ефективного управління.

Відзначимо, що нормативна база регіонального управління господарськими процесами є результатом діяльності складної ієрархії та взаємодії державних (регіональних) і місцевих органів, які представляють усі гілки публічного управління та адміністрування. Першу групу становлять суб'єкти, які діють на центральному, загальнодержавному рівні управління – це держава в цілому та її органи.

За сучасних умов реформування системи управління на регіональному та місцевому рівні потребує вдосконалення теоретична розробка самих напрямів перетворення та їх організаційно-правового забезпечення в Україні. Як зазначається в Концепції державної регіональної політики України, система територіальної організації влади базується на поєднанні державного управління, регіонального управління та місцевого самоврядування. Саме регіональне управління формується на рівні обласної, районної, міської адміністративної одиниці та являє собою особливий вид управлінської діяльності щодо регулювання соціально-економічних процесів на цій території.

На рівні регіону здійснюються ще декілька видів управлінської діяльності в економічній сфері: галузеве управління; судове, правове управління різних рівнів; управління недержавних органів; громадське управління (асоціації, об'єднання, спілки – профспілкові, захисту прав споживачів, молодіжні, екологічні, ветеранські організації тощо).

З одного боку, така розгалужена структура має забезпечувати захист та представлення економічних інтересів різних суб'єктів соціально-економічної діяльності, а з іншого – актуалізує розбіжність, перетинання інтересів кожного з учасників. Здебільшого вони полягають у прагненні привласнити максимальний обсяг ресурсів, забезпечити собі певні вигоди. Кінцевою метою регіонального управління є розв'язання суперечностей, що виникають між суспільними, галузевими та регіональними інтересами, а також створення гнучкої системи поєднання усіх інтересів у межах окремої території.

Окрему групу суб'єктів регіонального управління можна визначити, виходячи з кола суб'єктів місцевого самоврядування, оскільки, на нашу думку, регіональна правосуб'єктність у даному випадку є похідною від права місцевого самоврядування. До цієї групи відносяться, передусім, територіальні громади регіону, які мають гарантоване державою право та реальну здатність самостійно вирішувати питання місцевого значення та виступають як певні суб'єкти місцевого самоврядування. Це, у першу чергу, стосується територіальних громад міст республіканського та обласного значення, що справляють вирішальний вплив на господарський і соціальний розвиток регіонів.

Відзначимо, що останнім часом постійно зростає активність різного роду добровільних об'єднань, громад та їхніх органів (Асоціація сільських, селищних і міських рад України, Українська асоціація місцевих і регіональних влад, Спілка лідерів місцевих і регіональних влад тощо), які намагаються впливати на формування регіональної політики в Україні. Спільно з іншими громадсько-політичними формуваннями (регіональними осередками політичних партій і блоків, профспілками, об'єднаннями, що представляють інтереси суб'єктів господарювання, різних прошарків населення тощо) ці об'єднання можна включити до третьої групи суб'єктів регіонального управління. Хоча, враховуючи ту обставину, що вони не мають владних повноважень, їх, скоріше, можна віднести до так званих «груп тиску» на органи центральної та регіональної влади або лобіювання в них власних інтересів.

Відомо, що відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», що схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/20151, реалізацію реформи державного управління на всіх рівнях визначено однією з першочергових реформ. Мета – створення професійного інституту державного управління. Поряд із цим «реформу державного управління» Стратегією також включено до переліку реформ за вектором національного та регіонального розвитку України [4].

Сучасною метою реформування є посилення інституційної спроможності формування державної політики у визначених Кабінетом Міністрів України сферах, реалізацію якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України, а також за потреби розмежування функцій із формування та реалізації публічної політики та місцевого самоврядування. Зазначене сприятиме підвищенню ефективності функціонування всієї системи органів виконавчої влади, зокрема на регіональному та місцевому рівнях.

Найбільшу актуальність у практичному сенсі у вирішенні проблеми модернізації національної управлінської системи та регіональної економічної політики мають завдання послідовного формування логіки оновлення сучасних економічних політик регіонів із розробленням комплексу функціональних механізмів модернізації на основі вигід від різномірневої інтеграції та ініціативи регіонів України. Безперечно, для цього потрібні фахові знання, освіта та практичні навички [5].

Як ми вже звертали увагу, у колишніх програмах економічних реформ були закладені основи розбудови нової управлінської системи, але її реалізація була повністю не виконана, зокрема на регіональному та місцевих рівнях управління. Головною метою управлінських реформ була побудова такої моделі, яка б забезпечувала рівний та справедливий доступ усіх членів суспільства до необхідних послуг, високу якість та економічність цих послуг при збереженні соціально прийняттого обсягу державних гарантій, але все лишилося тільки на папері.

Діюча система організації влади на місцях, що поєднує державне управління на регіональному рівні з автономністю місцевого самоврядування на низовому територіальному рівні, не може повністю забезпечити демократичну, гнучку та ефективну організацію управ-

ління в системі місцевого самоврядування на регіональному та місцевому рівні. Реформування місцевого самоврядування в Україні повинно бути спрямоване на створення правового фундаменту в питаннях розподілу повноважень між різними гілками влади та налагодження співробітництва між ними.

Відзначимо, що здійснення управлінської реформи та реформи місцевого самоврядування дає шанс створити необхідні умови для динамічного, збалансованого розвитку в Україні територій, усунення основних регіональних диспропорцій, повернутися до реального місцевого самоврядування. Діюча система місцевого самоврядування поки не задовольняє реальних потреб українського суспільства. Дієвість органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад ще знаходиться на низькому рівні та не забезпечує створення сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини та її самореалізації. Практично відсутні надання населенню органами місцевого самоврядування ринкових і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях, але позитивний рух вже почався.

Згадаємо, що саму Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні схвалено КМУ ще **01.04.2014** р. [6]. Її метою було визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення й підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Сьогодні ця Концепція реалізується двома етапами та потребує шляхів прискорення. Зокрема, на першому підготовчому етапі передбачалося: розробити проекти та прийняти акти законодавства щодо запровадження механізму прямого народовладдя, удосконалення правового регулювання процедур проведення загальних зборів громадян за місцем їх проживання та встановлення додаткових гарантій діяльності органів самоорганізації населення, створення сприятливих правових умови для широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень органами місцевого самоврядування; закладена необхідність створення законодавчих основ для реалізації прав територіальних громад на добровільне об'єднання, передбачивши при цьому надання державної підтримки об'єднаним громадам протягом п'яти років після утворення для поліпшення інфраструктури надання послуг та транспортної доступності; створити законодавчу основу для реалізації права територіальних громад на співробітництво на засадах ресурсно-організаційної кооперації та отримання державної підтримки для реалізації проектів такого співробітництва.

Другий етап реалізації Концепції передбачає: уніфікувати та стандартизувати публічні послуги, що надаються населенню органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з урахуванням принципів максимальної доступності послуг для споживачів і визначити на законодавчому рівні умови для їх належного фінансування; провести інституційну реорганізацію органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади на новій територіальній основі; провести місцеві вибори з урахуванням реформованої системи органів місцевого самоврядування; удосконалити систему планування території громад, вирішити питання забезпечення новостворених громад схемами планування території та генеральними планами.

Слід погодитися з авторами концепції, що формування критеріїв для адміністративно-територіальних одиниць різного рівня адміністративно-територіального устрою держави необхідно здійснити з урахуванням того, що: адміністративно-територіальний устрій складається з трьох рівнів: базового (адміністративно-територіальні одиниці - громади); районного (адміністративно-територіальні одиниці - райони); регіонального (адміністративно-територіальні одиниці - Автономна Республіка Крим, області, м. Київ і Севастополь).

Відзначимо, що територія адміністративно-територіальної одиниці базового рівня визначається з урахуванням доступності основних публічних послуг, що надаються на території громади (час прибуття для надання швидкої медичної допомоги в ургентних випадках та пожежної допомоги не має перевищувати **30** хвилин).

На кожному рівні адміністративно-територіального устрою повинні функціонувати відповідні органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади: на базовому рівні – сільська, селищна, міська ради та їх виконавчі органи, представництва (представники) окремих органів виконавчої влади; на районному рівні – районні ради та їх виконавчі органи, райдержадміністрації, територіальні органи центральних органів виконавчої влади; на регіональному рівні – обласні ради та їх виконавчі органи, облдержадміністрації, Київська міська рада, Київська міська держадміністрація, територіальні органи центральних органів виконавчої влади.

Напрямами реформування визначені першочергові проблеми, які потребують розв'язання, зокрема погіршення якості та доступності публічних послуг; зношеність теплових, каналізаційних, водопостачальних мереж і житлового фонду та ризик виникнення техногенних катастроф в умовах обмеженості фінансових ресурсів місцевого самоврядування; складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій і монофункціональних міст) та ін.

Висновки. Управлінська реформа та вдосконалення місцевого самоврядування в Україні на засадах децентралізації є однією з найпомітніших і результативних реформ в Україні. Реформа має потужну публічну підтримку з боку найвищих державних владних інституцій, значну довіру й підтримку з боку громадян, а також отримала високу оцінку та суттєву фінансову й організаційну допомогу з боку Європейського Союзу та окремих країн – партнерів України. Відстеження результативності регулювання є важливим елементом системи «зворотного зв'язку» і необхідним елементом «управлінського циклу» (за рекомендаціями ОЕСР це третій критично важливий інструмент політики та аналогічна оцінка здійснюється й у матеріалах Європейської Комісії [7]).

Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні серед чотирьох головних завдань реформи, поряд із забезпеченням доступності та якості публічних послуг, досягненням оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, створенням належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для діяльності органів місцевого самоврядування, визначено обґрунтування територіальної основи для ефективної діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, тобто, нового адміністративно-територіального устрою. Новий адміністративно-територіальний устрій має стати територіальною основою для формування децентралізованої системи територіального управління, що забезпечить максимально ефективне використання суспільних ресурсів, стійке економічне зростання на засадах сталого розвитку, підвищення соціальних стандартів життєдіяльності людей.

Безперечно, важлива складова формування дієвої системи державного та регіонального управління – створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов і формування професійного кадрового складу для забезпечення виконання органами регіонального управління, місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень, зокрема за умов децентралізації.

Список використаних джерел:

1. Мищак І. М. Законодавче забезпечення місцевого самоврядування в Україні та перспективи його удосконалення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 1. С. 54 – 57.

2. Мищак І. М. Механізми контролю громади за діяльністю депутатів місцевих рад в Україні та Польщі (порівняльно-правовий аналіз). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 56 – 61.

3. Воротін В. Є. Шляхи модернізації механізмів і інструментів державного та регіонального управління в Україні. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика (зб. наук. пр.)*. Вип. IV. Київ. Нац. ун-т будів і архіт-ри., Київ : «Бескиди», 2018. В 2-х ч. Ч. 1. С. 146 – 153.

4. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

5. Воротін В. Є. Модернізація сфери освіти та науки як об'єкта державного управління: конкурентні переваги для України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 6. С. 153 – 160.

6. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р).

7. European Commission. Evaluating laws, policies and funding programmes. URL: https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/evaluating-and-improving-existing-laws/evaluating-laws_en

* **Андрійчук Юрій Миколайович** – Голова Секретаріату «Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування «Українська асоціація районних і обласних рад».

Стаття надійшла до редакції 20 листопада 2018 р.

УДК 323.1:323.15(477)

Олексій Ляшенко *

ДЕРЖАВНА ЕТНОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: НАУКОВИЙ І ЗАКОНОДАВЧИЙ АСПЕКТИ

У статті розкрито еволюцію концептуальних підходів до розроблення нормативно-правового акта, який би окреслював мету, принципи і завдання етнонаціональної політики України та механізми її реалізації з урахуванням реалій українського суспільства, надавав визначення термінів законодавства у сфері етнонаціональних відносин. Проаналізовано напрацьовані за роки незалежності проекти концепцій державної етнополітики України, визначено особливості поглядів на запропоновані проекти науковців, урядовців, законодавців, представників етноспільнот та експертів.

Ключові слова: етнонаціональна політика, державна етнополітика, концепція, стратегія, міжетнічні відносини, українська нація, національні меншини, корінні народи.

Ляшенко А. А. Государственная этнополитика Украины: научный и законодательный аспекты.

В статье раскрыта эволюция концептуальных подходов к разработке нормативно-правового акта, который бы очерчивал цель, принципы и задания этнонациональной политики Украины и механизмы ее реализации с учетом реалий украинского общества, вводил определение терминов законодательства в сфере этнонациональных отношений. Проанализированы наработанные за годы независимости проекты концепций государственной этнополитики Украины, определены особенности взглядов на предложенные проекты ученых, правительственных чиновников, законодателей, представителей этносообществ и экспертов.

Ключевые слова: этнонациональная политика, государственная этнополитика, концепция, стратегия, межэтнические отношения, украинская нация, национальные меньшинства, коренные народы.

Liashenko O. O. Ukraine state ethnic policy: scientific and legislative aspects.

The evolution of conceptual approaches to the development of a normative legal act, which would outline the purpose, principles and tasks of Ukrainian ethnic and national policy and the mechanisms for its implementation, taking into account the realities of Ukrainian society, would introduce the definition of the terms of legislation in the field of ethnic and national relations is disclosed in the article. The projects of the concepts of state ethnic policy of Ukraine, worked out during the years of independence, were analyzed, peculiarities of views on the proposed projects of scientists, government officials, legislators, representatives of ethnic communities and experts were determined.